

Hoofdstuk 7, Wat Werkt Nu Werkelijk

Hoe effectief is politisering?

Drie Amerikaanse lessen van *community organizing*

Lee Staples en Jeroen Gradener

Community organizers brengen mensen die maatschappelijk ontevreden zijn bij elkaar en leren hen voor zichzelf opkomen. In de Verenigde Staten is community organizing is een wijdverbreid fenomeen dat werkt. Maar zou het ook in Nederland kunnen werken?

Politiserende community-organizing - in dit artikel ook wel politiek of politiserend opbouwwerk genoemd - mobiliseert burgers rondom specifieke problemen in hun dagelijks leven en ondersteunt hen in het ontwikkelen van inzicht over de structurele oorzaken die daaraan ten grondslag liggen. Het richt zich op het realiseren van essentiële levensvereisten: betaalbare huisvesting, eerlijke kansen op de arbeidsmarkt, een gezonde leefomgeving, respect voor seksuele diversiteit. Community organizers helpen mensen om kennis en vaardigheden te verwerven die nodig zijn voor zichzelf op te komen. Door middel van leiderschaps- en machtsontwikkeling leren zij hen zeggenschap op te eisen bij belangrijke politieke, sociale en economische kwesties. Deze community organizers nemen in dit proces verschillende rollen in, zoals die van instructeur, motivator, agitator, facilitator, onderwijzer, trainer, strategisch expert, tacticus en coach (Staples 2004).

In dit hoofdstuk beschrijven we allereerst een drietal praktijkvoorbeelden uit de regio van Boston (Verenigde Staten). We kijken naar de manier waarop professionele community organizers mensen en gemeenschappen weten te mobiliseren en te motiveren. Na een analyse van deze voorbeelden zullen we aan de hand van de grondbeginselen van politiserende community organizing beargumenteren waarom en hoe deze vorm van opbouwwerk het huidige palet van sociaal werk in Nederland kan verrijken. Met name daar waar elementaire sociale en economische rechtvaardigheid in het geding is, waar uitsluitingmechanismen werkzaam zijn in buurten, op de arbeidsmarkt, in het onderwijs en de gezondheidszorg. Op het eerste gezicht is het contrast tussen het leven aan de onderkant van de Amerikaanse en de Nederlandse samenleving erg groot. Maar ook in Nederland zien we hoe armoede mensen opsluit in huis en buurt; dat inkomensverschillen niet verminderen, en dat zelfs mensenrechten worden geschonden, bijvoorbeeld bij de behandeling van asielzoekers. We geven aan hoe politiserend opbouwwerk ook iets van de nadelige effecten van de huidige en voorgenomen ingrepen in de sociale sector kan

opvangen, en hoe een aantal basale werkzame factoren uit deze beroepspraktijk de kracht van burger versterken en hiermee tegemoetkomen aan de behoefte aan 'de nieuwe professional'.

Ons standpunt in de discussie over 'Wat werkt', spreekt duidelijk uit de casussen die we hier beschrijven om de effectiviteit van community organizing aan te tonen. Wij vinden de benadering van effectiviteitsvraagstukken die voorstanders van evidence-based practice voorstaan te beperkt. De nadruk op nulmetingen en random-controlled trials, al dan niet als teken van onomstotelijk bewijs van succes aangehaald, doet geen recht aan de praktijk van politiserend opbouwwerk. We laten zien dat de effecten van community organizing niet het resultaat zijn van het volgen van duidelijk omschreven handelingsmodellen, maar daarentegen afhankelijk is van de manier waarop de professional vaardig is in het faciliteren van een grote diversiteit aan interacties. Een voortdurende reflectie op ieders rol en inbreng is een van de basisvoorwaarden om deze vorm van politiserend sociaal werk effectief te laten zijn (Gradener, 2010; Delgado & Staples, 2008). Daarnaast werkt community organizing via een cyclisch model, waarin evaluatie en het bijstellen van doelen naast elkaar bestaan. Professionals en burgers geven hier gezamenlijk sturing aan: wat is de volgende stap, welke strategie volgen we, wie wil zich daarvoor inzetten?

Chelsea Citywide Tenants Association (CTA): tegen woekerleningen en huisuitzettingen

Eliza Parad is de community organizer van de Chelsea Citywide Tenants Association (CTA), de vereniging van huurders en woningbezitters in Chelsea, Massachusetts. Onlangs leverde ze samen met een groep vrijwilligers een belangrijke bijdrage aan een nieuwe wet om huurders te beschermen tegen uitzetting als hun verhuurders worden onteigend. Chelsea is een kleine industriestad onder de rook van Boston. Oorspronkelijk waren veruit de meesten van de 35.000 inwoners huurders, tot makelaars rond de eeuwwisseling de huurders van Chelsea begonnen te overtuigen om huizen te kopen. Ze verzwegen daarbij - soms willens en wetens - de risico's van de 'subprime leningen' die ze verschaften. Deze leningen hadden extreem hoge rentes vanwege de lage kredietwaardigheid van de huurders die zich meldden. Traditionele kredietverschaffers sloten geen 'prime leningen' af omdat zij meenden dat de financiële situatie van deze huurders geen garantie bood voor afbetaling van hun schuld. Een groot deel van de bevolking van Chelsea bestaat uit Latino's (40 procent) van wie de meerderheid onvoldoende kennis heeft van de Engelse taal om de juridische clausules in de koopcontracten te begrijpen. Daar komt bij dat zij niet konden voorzien - wat niemand zich voor 2008 realiseerde - dat deze leningen afhankelijk waren van financiële speculaties,

waarbij de winst naar de beurshandelaren ging als de huiseigenaren niet meer in staat waren hun hypotheeklasten te betalen.

Vanaf 2008 kwamen er steeds meer gezinnen op straat te staan als gevolg van de executieverkoop van het pand waarin ze huurden. De meeste van deze onteigende huizen waren gefinancierd door 'subprime' leningen waaraan strenge en hoge boetes waren verbonden voor het niet of te laat aflossen van de schuld (in de volksmond kwamen dergelijke leningen bekend te staan als 'woekerleningen'). Daarbij waren het ook nog zogenaamde 'underwater loans', vertelt Parad, terwijl ze een slok van haar koffie neemt in het café tegenover het hoofdkwartier van de *Chelsea Collaborative*. Ze legt uit dat bij deze leningen de schuld van de huiseigenaren groter was dan de waarde van hun huis. Als er dan iets mis ging zei de bank: 'Zo, laat dit een lesje voor je zijn' en nam vervolgens het huis in beslag voor executieverkoop. Chelsea heeft een van de hoogste percentages executieverkopen in Massachusetts.

Vanaf 2008 begon zij met de CTA huiseigenaren die met gedwongen verkoop werden bedreigd en hun met huisuitzetting bedreigde huurders samen te brengen. Als gevolg van de bankencrisis en de daaropvolgende economische crisis verloren nogal wat van die eigenaren - vaak zelf ook immigrant - hun baan en konden hierdoor hun hypotheeklasten niet meer betalen. Toen werd de bevolking van Chelsea door een tweede ramp getroffen; dit keer waren de huurders het slachtoffer. De hypotheekverstrekkers boden een groot deel van de in beslag genomen gebouwen tegen lage prijzen aan op huizenveilingen, waar ze werden opgekocht door handelaren van buiten de regio die snel winst wilden maken. 'Dan kwamen ze aanscheuren in hun Porsches, uit Brighton en Newton, om huizen te kopen op de veiling en binnen no-time de huur te verhogen, soms wel tot 25 procent of meer', vertelt Parad. 'De meeste gebouwen waren zeer slecht onderhouden, maar de nieuwe eigenaren waren niet bereid iets aan onderhoud of renovatie te doen. Met fikse donaties voor hun politieke campagnes wisten ze politici aan hun zijde te krijgen.' Zodat die zich wel twee keer bedachten alvorens eisen te stellen aan de verhuur van die nieuwe verworven eigendommen.

Gezamenlijke strijd voor een nieuwe huurwet

Toen Parad en haar collega's hoorden over deze problemen van huiseigenaren en huurders, begonnen zij- letterlijk - bij mensen met (dreigende) betalingsachterstanden aan te kloppen. Als eigenaren en huurders in hetzelfde pand woonden, spraken ze met beiden. 'We overtuigden de eigenaar en de huurders van het belang van samenwerken. "Als de huurders

de eigenaren helpen het huis te behouden, dan houden zij de huren laag”, was ons voorstel.’ Deze vorm van samenwerken tussen eigenaren en huurders was dus voordelig voor beide partijen. De volgende stap was het mobiliseren van huiseigenaren die een executieverkoop boven het hoofd hing.

Deze mobilisatiefase van huurders en huiseigenaren, draaide vooral om drie zaken: het voorlichten van huurders en met executie bedreigde huiseigenaren over het moeilijke taalgebruik en de zeer complexe juridische verhandelingen rondom ‘subprime leningen’, executieverkoop, huur- en verhuurrechten; het in contact brengen van met executieverkoop bedreigde huiseigenaren met mensen die ze konden helpen met hun financiële situatie en met de contacten met de kredietverstrekkers; en ten derde het op gang brengen van een duidelijke tegenbeweging tegen de sterke politieke lobby van de banken en verzekeringsmaatschappijen op het gebied van wet- en regelgeving rondom huisvesting. Het mobiliseren van die tegenbeweging werd geleidelijk aan het centrale aandachtspunt van Parad en de huurders en huiseigenaren. Om de systemische processen achter de inbeslagnames aan te kunnen pakken was meer politieke macht nodig. CTA sloot zich aan bij een regionaal netwerk van zestig andere organisaties zoals *City Life/Vida Urbana*, een progressieve actiegroep uit Boston, de *Greater Boston Legal Services*, en *Harvard Legal Aid*. Zelforganisaties zoals de CTA leverden indringende persoonlijke verhalen van leden; advocaten uit het netwerk schreven een wetsvoorstel; en het complete netwerk organiseerde bijeenkomsten met politici, progressieve advocaten, communityleden en organizers. Soms waren er maandelijks bijeenkomsten. ‘Verder’, vervolgt Parad, pleegden de huurders vóór de behandeling van de huurwet in het parlement vele telefoontjes met de lokale afgevaardigden. Zij gaven te kennen dat ze de nieuwe wet steunden.’ En dat werkte. ‘Afgevaardigden zijn erg gevoelig voor druk vanuit hun eigen achterban.’

Twee dagen voordat het wetsvoorstel behandeld zou worden organiseerde Parad een persconferentie op de trappen van het parlamentsgebouw, het State House. ‘Boze huiseigenaren zijn bang dat de executiewetgeving niet sterk genoeg zal zijn’, verkondigde ze op radio en televisie. Deze boodschap werd eveneens uitgezonden in het State House Network, het interne tv-kanaal van het parlement en de senaat. Op deze manier werden de senatoren, mede door de vele telefoontjes naar afgevaardigden, sterk onder druk gezet. ‘Hun leiderschap stond in slecht daglicht en daardoor ook het imago van Massachusetts zelf. Ze wilden dus niet afgeschilderd worden als vriendjes van de Wall Street bankiers’, lacht Parad. Volgens haar refereert deze boodschap aan *the American Dream* van voorspoed, succes en de dromen van de middenklasse over bezit van een eigen huis en verder komen in

het leven. Ze geeft toe dat het *framen* van de de slechte behandeling van huiseigenaren in Massachusetts als een aantasting van *The American Dream* een strategische keuze was; om de politici als het ware in hun eigen taal aan te spreken.

Na de persconferentie en een demonstratie van boze huurders brachten Parad en drie andere leden van de CTA de nacht door op de trappen van het State House in Boston om de parlementsleden nog meer onder druk te zetten. De volgende dag werd de huurwet gewijzigd en aangenomen. De nieuwe wet tegen illegale en onnodige executieverkopen stelt een bemiddelingstraject verplicht. De leners kregen hiermee de mogelijkheid om met een vertegenwoordiger van de bank in gesprek te gaan.

Sex Education Campaign: van seksuele intimidatie naar seksuele voorlichting

Het is aan de orde van de dag en we zijn allemaal geschokt als het gebeurt: meisjes worden op straat en op school lastiggevallen en aangerand. Een paar zomers geleden overkwam dit een groepje tienermeiden die dagelijks de weg liepen van het treinstation van Jamaica Plain (Boston) naar hun zomercursus op het nabijgelegen Hyde Square-complex. Mannen naderden hen lopend of met de auto, en deden seksueel getinte voorstellen. Sommige mannen raakten de meisjes zelfs aan of grepen hen vast. Een aantal meiden begon deze confrontaties te ontwijken door zodra ze een man aan zagen komen over te steken naar de andere kant van de straat. Een organizer van de *Hyde Square Task Force* hoorde de meiden hierover praten en nodigde hen uit om terug te gaan naar de onveilige plek om daar een theateervoorstelling op te voeren over de impact van seksuele intimidatie. De theateervoorstelling was tevens het startsein voor de campagne 'Respect me'. Ken Tangvik, directeur van *Engagement and Organizing* van de *Hyde Square Task Force* vertelt: 'Ze liepen over straat en gaven alle mannen die vervelende opmerkingen maakten of anderszins suggestief gedrag vertoonden een kaartje met instructies voor gewenst gedrag dat tot positieve aandacht zou leiden.' Na de zomervakantie vormden de meiden een actiegroep waarmee ze onderzoek deden op hun eigen middelbare scholen. Uit dit onderzoek bleek dat tachtig procent van de meisjes weleens was lastig gevallen op het terrein van de school. Rond de tijd van het onderzoek stond iedereen, van de burgemeester van Boston tot de politie, achter hun acties. 'Maar na verloop van tijd', herinnert Tangvik zich, 'verslapte de aandacht. De doelen van de campagne waren niet helder.' Toen een van de organizers ontdekte dat het aantal chlamydia-gevallen onder de leerlingpopulatie met zeventig procent was gestegen, werd iedereen weer wakker geschud. Uit het onderzoek dat daarop volgde bleek al snel dat Boston 'ver achter liep op het landelijk gemiddelde als het ging om de

verspreiding van condooms, seksuele voorlichting en dergelijke', vertelt Tangvik. De van oudsher conservatieve scholen in Boston en omgeving stonden nog altijd onder invloed van de sterke katholieke kerk en waren openlijk tegen het praten over seks en het uitdelen van condooms. 'Ze waren bang dat praten over seks, seksueel gedrag in de hand zou werken.'

Samenwerking en een film

Hierna sloten organisaties als *Planned Parenthood*, *Mass United Against Teen Pregnancies* en homo-, bi- en transseksuele organisaties zich aan bij de actiegroep van de meiden. 'Toen hadden we dus opeens een enorme groep actieve mensen om de stad en het stadsbestuur van Boston aan te spreken', zegt Tangvik. Zaken als seksuele diversiteit, aanranding, gender en veilig vrijen waren een belangrijk agendapunt geworden. Het organiseren van de meiden door de *Hyde Square Task Force* had drie doelen: de ontwikkeling van een onderwijsprogramma over alle facetten van seksualiteit; het betrekken van jongeren bij de keuze van hun eigen lesprogramma over seksualiteit en tot slot school, kerk en politiek overreden om seksuele voorlichting op alle openbare scholen in Boston aan te bieden. Allereerst maakte de *Task Force* een film over 'alle dingen die je moet weten over seksualiteit, maar niet durft te vragen'. Mannen en vrouwen die aan de film meededen demonstreerden met de nodige humor het gebruik van condooms en presenteerden de laatste cijfers over seksueel gedrag van pubers, onder meer over veilige seks .

Tegelijkertijd organiseerden professionals samen met de meiden workshops en debatten over onderwerpen als gender en seksualiteit om op deze manier culturele en religieuze vooroordelen aan de kaak te stellen. 'Ook conservatieve groepen werden uitgenodigd om hun Bijbelse opvattingen over seksualiteit toe te lichten. De jongeren waren zeer geïnteresseerd en stelden oprechte vragen zoals "Wat zou jij doen als je zoon homoseksueel was? Wat zou je doen als je partner in coma lag? Zou je nooit meer seks hebben?"', zegt Tangvik lachend. 'Godsamme, ze raakten helemaal in de war! De gelovigen hadden gehoopt een paar jonge zieltjes te kunnen winnen. Ze hadden van tevoren zelfs voor ze gebeden op de parkeerplaats. Dat is prima. We leven tenslotte in een vrij land.' Voor het derde doel dat zich richtte op de bredere context waren de omstandigheden vanaf het begin zeer gunstig doordat er zoveel jongeren betrokken en gemotiveerd waren. Tangvik: 'Ongelooflijk! Organisaties als *Mass United* zeiden: "We proberen al tijden om seksuele voorlichting, LGBT (gelijke behandeling van homoseksuele, lesbische, biseksuele en transgender geaardheid, *jj/l*s), seksuele intimidatie en veilig vrijen op de agenda te zetten en nu doen de jongeren het zelf!"'

Het resultaat was dat vooraanstaande leden van het stadsbestuur aandrongen op een nieuw beleid voor volksgezondheid en de onderwijsraad van Boston werd verplicht om seksuele voorlichting op te nemen in het curriculum. De voorzitter van de gezondheidsraad steunde dit besluit en er werden steunpunten geopend op zes middelbare scholen. Inmiddels is er een team van professionele seksuele voorlichters en is het de bedoeling hen op alle middelbare scholen in te zetten. Tangvik ziet het plan verder als een sterke troef voor jongeren om andere scholen zover te krijgen de adviezen van de gezondheidsraad op te volgen. 'Nu kunnen ze naar de directie stappen en zeggen: "Jullie volgen het voorgeschreven beleid niet op!"'

Sommige meisjes werden een voorbeeld voor hun omgeving toen ze voor zichzelf op kwamen. 'Er was bijvoorbeeld een lesbisch meisje dat zeer teruggetrokken en verlegen was en zelfs niet meer naar school ging. Zij vertelde haar verhaal aan het stadsbestuur en inmiddels doet ze een vervolgstudie. Sommige kinderen maken een enorme verandering door', zegt Tangvik. Een Dominicaans meisje dat op CNN over seks praatte werd geprezen en dapper genoemd. 'Mensen zoals dit meisje gebruikten deze positieve ervaringen met spreken in het openbaar en in de media om op een goede opleiding terecht te komen. Een gedegen opleiding is uiteindelijk wat ze allemaal nodig hebben om later goed terecht te komen en dat benadrukken we keer op keer.' Opleidingen in de VS, zeker de betere onder hen, selecteren studenten vaak op hun buitenschoolse activiteiten.

Terwijl de strijd om seksuele voorlichting op scholen doorging, leerden professionals de meiden persberichten te schrijven, werkten ze aan presentatietechnieken en kregen ze feedback over hun media-optredens. 'Onze jongeren moeten oefenen, oefenen en nog eens oefenen; en dan zijn ze klaar om de volgende stap te zetten.' Een stap naar succesvol publiek optreden. De resultaten van de succesvolle seksuele voorlichtingscampagne in Jamaica Plain laten zien hoe community organizing kan leiden tot een waardevol duurzaam proces naar empowerment en leiderschap onder jonge vrouwen. Toen zij zich eenmaal bewust waren van de morele en politieke factoren die de jongeren van Boston onwetend hielden over seksualiteit, leerden ze *waar* ze zich op moesten richten en *hoe* ze dat het beste konden doen, onder andere via moderne mediacampagnes en door samenwerking met andere activisten.

Youth Force (YF): hoe de strijd om vakantiewerk de jeugd politieke macht gaf

Dorchester is een van de oudste en armste wijken in Boston. De werkloosheidscijfers zijn er hoog, vooral onder Afro-Amerikaanse en Latijns-Amerikaanse jongeren - zo'n 50 procent van

hen is werkloos. In sociale woningbouwprojecten in de VS wonen vaak veel alleenstaande moeders met hun kinderen; ze zijn veelal laag opgeleid en hebben onvoldoende middelen om hun kinderen goed onderwijs te bieden. Dan Gelbtuch werkt als organizer voor het *Summer Youth Force Program* waarin deze jongeren leiderschapskwaliteiten ontwikkelen om later in te zetten binnen hun gemeenschap. In de Verenigde Staten is een *youth organizer* (jeugdorganisator) iets anders dan een *youth worker* (jeugdwerker). Jeugdwerkers faciliteren de deelname van jongeren aan programma's rond thema's als persoonlijke ontwikkeling, onderwijs en sociale activiteiten, terwijl organizers jonge mensen helpen om samen in actie te komen om grotere systemische veranderingen teweeg te brengen die meestal politiek van aard zijn.

Een aantal jaar geleden volgden Dan Gelbtuch en een groepje jeugdactivisten een training *community mapping*, een methode om de behoeftes en kwaliteiten van een gemeenschap te inventariseren. Toen ze de straat opgingen om jongeren te vragen waar ze zich zorgen over maakten was één onderwerp dominant: vakantiewerk. 'En zo werd dit al heel snel het meest praktische en bovendien oplosbare probleem om aan te pakken', vertelt Gelbtuch. De tieners bedachten dat ze de lokale banken erbij wilden betrekken. Daarvoor maakten ze een afspraak met de lokale vestigingsmanager van de Citizens Bank (een van de grote banken in de VS). Via hem kwamen ze bij de vice-voorzitter van de bank terecht en wisten hem te overtuigen om 20.000 dollar te investeren om voor de komende twee jaar vakantiebanen te creëren.

Jongeren en jeugdwerkers strijden gezamenlijk tegen overheidsbezuinigingen

Dit had de geboorte van een succesvol project kunnen zijn, ware het niet dat de staat Massachusetts plannen had om 25 procent te bezuinigen op het overheidsbudget voor vakantiewerk. Een collega organizer die vanuit de overheid aan de preventie van straatbendes werkte, benaderde Dan Gelbtuch en vroeg hem mee te doen aan een grootscheepse campagne tegen deze bezuiniging. Vakantiebanen brachten niet alleen geld op (acht dollar per uur) - ze gaven de jongeren ook iets om respect mee te verdienen, een manier om iets nuttigs te doen in de vakantie en de nodige werkervaring op te doen. Gelbtuch en z'n jongeren sloten zich aan bij het campagneteam. Gelbtuch: 'Het doel was aandacht te vestigen op de zaak en een groepje gemotiveerde politici samen te brengen om ons bij te staan tegen het overheidsbeleid.' Hij wilde ook jongerenwerkers aantrekken die juist geen organizers waren. 'Om jongeren te betrekken heb je jongerenwerkers met jongerenprogramma's nodig, dus moest ik een manier bedenken om ze te bereiken. Ik zei:

“Als jullie echt iets willen bereiken, moeten jullie met ons meedoen”.’ Dat is makkelijker gezegd dan gedaan omdat de meeste jongerenwerkers niets anders doen dan hun programma afwerken. ‘Hen op een dieper - politiek en maatschappelijk - niveau betrekken was dan ook een van de grootste uitdagingen.’

Om te beginnen organiseerden Gelbtuch en zijn collega’s in november 2009 een spoedbijeenkomst waarbij uiteindelijk 25 jeugdwerkers vanuit alle delen van de stad aanwezig waren. Ze besloten actie te ondernemen tegen de bezuinigingen op het budget voor vakantiebanen. Dat begon met het voorlichten van de jongeren in hun wijken, eerst in een-op-een gesprekken, later in groepen, over wat de bezuinigingen voor hen persoonlijk betekenden. Het resultaat was dat duizend jongeren bij het parlamentsgebouw gingen demonstreren. ‘Een van de meest bijzondere momenten uit mijn organizing-carrière!’, vertelt Dan Gelbtuch enthousiast. ‘Al die jongelui die voor het State House stonden!’ Na afloop gingen de jongeren het gebouw in voor een ontmoeting met hun lokale afgevaardigden. De jongerenactie werd breed uitgemeten in de pers waardoor de omvang van de nog steeds groeiende coalitie goed zichtbaar was. ‘Het was een machtig gezicht, al die jongeren met verschillende culturele achtergronden op de trappen van het State House. Het had heel veel impact: die actie zette een constante en krachtige beweging in gang.’ Gelbtuch beseftte dat de relevantie van vakantiebanen een breder politiek doel raakte: ‘Vakantiewerk, wat is er tastbaarder, stabiel en vruchtbaarder? Wie is er tegen werken? Zelfs de meest conservatieve politicus kan niet tegen werk voor jongeren zijn. Het houdt ze van de straat en drukt de criminaliteit.’

De macht hebben om politieke processen te beïnvloeden

Een van de belangrijkste doelen van de campagne was het ontwikkelen van leiderschap onder de deelnemende jongeren, allereerst door gebruik te maken van de kracht uit hun persoonlijke verhalen. Gelbtuch: ‘Wat is er waardevoller en effectiever dan dat jongeren zelf hun argumenten aan de politici voorleggen. Op deze manier kunnen jongeren een wezenlijke bijdrage leveren aan de gesprekken over bezuinigingen.’ Om de jongeren voor te lichten over de politieke en economische aspecten rondom vakantiewerk organiseerde men een intensief zomerprogramma waarin jongeren tien uur in de week les kregen. Gelbtuch deed dit niet zelf. Zes van de trainers waren zelf jongeren die op scholen waren gescout. Zij kregen betaald voor hun rol als organizers. ‘Deze hoofdleiders leidden de jongeren op; sommigen bleven een paar jaar met ons werken aan het lesprogramma.’ Per jaar namen zestig jongeren in de tienerleeftijd deel aan de training. Om de leiding jong te houden

werden vertrekkende hoofdleiders telkens vervangen door iemand uit de nieuwe groep. De uitdaging zit hem in het vasthouden van de betrokkenheid. Gelbtuch beaamt dit nadrukkelijk: 'Inderdaad! We proberen van alles. Elke maand organiseren we dingen voor de leden, nodigen we ze uit voor acties...We doen ons best. Soms gaat het goed, soms niet. Het is nooit perfect.'

Als we echter afgaan op de resultaten heeft deze organizer weinig reden tot klagen. Elk jaar zijn ze er tot nu toe in geslaagd demonstraties met minstens duizend jongeren op de trappen van het *State House* te organiseren. En elk jaar gaan lokale politici met de jongeren in gesprek. 'De politici komen vooral opdagen omdat het gaat om toekomstige kiezers,' meent Gebtuch, 'een kwestie van strategisch vooruitdenken zou je kunnen zeggen. Maar ze komen ook omdat ze om hun kiezers geven.' Hierdoor staat vakantiewerk voor jongeren altijd prominent op de politieke agenda. Het belang ervan is duidelijk geworden door media-aandacht en door de jaarlijkse begrotingsdebatten van de staat. 'Dat heeft mijn verwachtingen ruimschoots overstegen', zegt Gelbtuch. 'Zo was er bijvoorbeeld een senator uit Zuid-Boston, een conservatieve politicus. Na een gesprek met hem trad hij tijdens een senaatsvergadering naar voren en zei: "Ik maak me hard voor vakantiebanen voor jongeren omdat ik in Dorchester ben geweest en gezien heb hoe belangrijk dat is." Het budget is nu met een miljoen dollar verhoogd.' Als youth organizer is Dan Gelbtuch meer dan tevreden over de manier waarop hij jongeren heeft weten te betrekken bij het politieke proces. 'Het is ongelooflijk hoeveel inzicht jongeren hebben in macht en politiek. Voor het eerst in hun leven voelen ze dat ze de macht hebben om dingen te veranderen en politieke processen te beïnvloeden.'

Wat maakt deze praktijken effectief?

Hierboven beschreven we drie voorbeelden van effectief politiserend opbouwwerk. We zien deze verhalen echter niet als bewijs *op zich*. De analyse van wat deze praktijken effectief maakt is gebaseerd op vele ervaringen van zowel professionals als deelnemende leden uit de gemeenschap én cijfers en feiten uit verschillende publicaties over good practices van community organizing.¹ In het navolgende bespreken we de (werking van de) principes die ten grondslag liggen aan effectieve politiserende community organizing bij het overwinnen van weerstand tegen veranderingen.

Werven van medestanders

De macht van het collectief is een basisvoorwaarde van alle vormen van community organizing. Wervingsprocessen zijn daarom uitermate belangrijk. In elk van de drie voorbeelden werden systematisch en op verschillende manieren deelnemers geworven, bijvoorbeeld via huisbezoeken, op straat mensen aanspreken, netwerken, een-op-een gesprekken, een community mapping cursus, onderzoeken in de wijk, community training en openbare bijeenkomsten. De eerste stap bij dergelijk wervingstechnieken is het identificeren van potentiële deelnemers en ze duidelijk maken wat hun belang is bij de betreffende kwestie. De legendarische community organizer Saul Alinsky (1971) formuleerde lang geleden drie basiscriteria waaraan een kwestie moet voldoen om grote aantallen deelnemers vanuit eigenbelang aan te trekken. Het moet een actuele kwestie zijn die mensen persoonlijk raakt; het moet 'gesneden' en 'opgediend' worden als een plan met duidelijke doelen en specifieke veranderingen in plaats van als een algemene verklaring over een probleemsituatie (huisvesting, werkgelegenheid, milieu, onderwijs); en er moet een duidelijke en realistische beschrijving zijn van hoe collectieve actie kan leiden tot succesvolle veranderingen.

Bij elk van de drie voorbeelden was er een duidelijk antwoord op de vraag '*What's in it for me?*', de eigenbelang-vraag (WIIFM), en het lukte de organizers om een grote groep burgers te motiveren. De organizers gingen dan ook verder dan het zondermeer formuleren van het probleem (executies en uitzettingen van huiseigenaren en huurders met lage inkomens; gebrek aan vakantiewerk voor jongeren met een Afro-Amerikaanse of Latijns-Amerikaanse achtergrond; seksuele intimidatie in gemeenschappen en op scholen). Ze zochten de dialoog op en stelden vragen om de verantwoordelijke partijen te identificeren (banken en andere kredietinstanties die groepen met lage inkomens discrimineerden; politici met onvoldoende aandacht voor jongens met een gekleurde huid; mannen in achterstandswijken en op scholen, de katholieke kerk en schoolpersoneel). Tijdens het werven legden ze de vinger op de zere plek door vragen te stellen die de ontevredenheid binnen de groep potentiële activisten verhoogde. Hierdoor begon de overheid de noodzaak te voelen om de nodige beleidsveranderingen door te voeren. De organizers kanaliseerden de bestaande verontwaardiging door de deelnemers aan te zetten tot actief burgerschap met het bijwonen van bijeenkomsten, hoorzittingen, workshops en demonstraties die structuur gaven aan de collectieve actie.

Als burgers een of meerdere bijeenkomsten hadden bijgewoond werden ze betrokken bij verdere activiteiten rondom bewustzijnsverhoging over het ontstaan en de oorzaken van de ongewenste sociale situatie en over het bereiken van systemische veranderingen door

georganiseerde acties (strategieën, tactieken, bondgenoten, communicatie, middelen). In elk voorbeeld werden de beoogde sociale veranderingen door de deelnemers zelf geformuleerd, in plaats van door de organizers. De leden besloten **wat** er gedaan moest worden, en de organizer hield zich onder andere, samen met de leiders, bezig met **hoe** deze doelen gerealiseerd konden worden door effectieve strategieën en tactieken in te zetten. De relevante beslissingnemers die de macht hadden de doelen van de drie groepen te verwezenlijken waren onder andere wetgevers, gekozen en benoemde stadsbestuurders, schoolleidingen, ambtenaren, en managers.

Strategieën om weerstanden te overwinnen

Alle organizers kregen te maken met weerstand. Om dit te ondervangen werden de campagnes in duidelijke fases opgedeeld met specifieke tussentijdse doelen. Deze strategie zorgt ervoor dat activisten niet overspoeld en overvraagd worden en vergroot de kans op een gestaag positief momentum richting de gestelde doelen. De CTA begon bijvoorbeeld met het aanspreken en werven van mensen en bracht daarna huiseigenaren en huurders samen. Vervolgens werden beide groepen zo goed mogelijk geïnformeerd over hun rechten en plichten. In een volgende fase werd ondersteuning geboden aan huiseigenaren die bedreigd werden met executieverkoop. Later sloot de CTA zich aan bij de coalitie van regionale zelforganisaties om de huurwet erdoor te krijgen.

Youth Force begon haar traject met een bezoek aan de plaatselijke bank om 20.000 dollar bij elkaar te krijgen voor vakantiebanen voor jongeren. Uiteindelijk leidde dat tot een grote jongerendemonstratie voor het parlamentsgebouw. Andere stappen waren het vormen van een coalitie van jeugdwerkers, het aanbieden van voorlichtingen over de staatsbegroting en het organiseren van bijeenkomsten waarop jeugdleiders aan hun afgevaardigden vroegen zich hard te maken voor financiering van werkgelegenheid voor jongeren. De *Hyde Square Task Force* campagne bestond ook uit opeenvolgende stappen met tussendoelen die uiteindelijk tot het hoofddoel zouden leiden. De strategieën die in de verschillende stadia werden ontwikkeld bevatten verschillende tactieken, zoals educatieve workshops, een film, verschillende onderzoeken, cijfers uit actieonderzoek, getuigenissen op openbare bijeenkomsten en het delen van persoonlijke verhalen in verschillende settings.

Politisering van de problemen

Terwijl de collectieve acties zich richtten op problemen die de doelgroep direct raakten, problematiseerden organizers de sociale omstandigheden en formuleerden nog

fundamentelere vragen over machtsverhoudingen, onderdrukking, discriminatie, marginalisatie, sociale en economische rechten. Daarbij volgden ze Paolo Freire's *pedagogy of the question* (1970) door de gemeenschap niet te 'vertellen' wat ze moesten denken of doen. Een combinatie van dialoog om veranderdoelen te visualiseren; het plannen van acties; het implementeren van acties; en het reflecteren op en evalueren van de resultaten, leidde vaak tot een politisering van de actuele issues en uiteindelijk tot een verandering van bewustzijn en gedrag (Piven & Cloward 1977, Chavez 1990, Pecukonis & Wenocur 1994). Parad besprak het politiseringsproces bijvoorbeeld door de situatie van de huurders en huiseigenaren in Chelsea van de andere kant te belichten. 'We legden uit hoe het komt dat deze laag van de bevolking werkloos, onteigend en uitgezet is. We lieten zien dat de zogenaamde markt niet bestond; dat dit een uitvinding van de banken was om de hypotheek hoog te houden', zegt Parad. 'Uit de analyse bleek dat er juridische maatregelen nodig waren om in ieder geval een aantal van de vele uitzettingen terug te draaien. Zodoende richtten we ons toen op het parlement en de wetgevers. We wilden een wijziging in de nieuwe huurwet die nu onderwerp was van het politieke debat. Ons voorstel was om verplichte bemiddeling tussen bank en huiseigenaar op te nemen in de wet, evenals een verlaging van de maximale leningen door de banken. We wilden verder dat de wet uitzetting in principe zou voorkomen.'

Bij de *Youth Force campagne* was een dergelijke politiserende rol weggelegd voor organizer Dan Gelbtuch. Hij vertelt dat tijdens het organisatieproces en beïnvloeden van politici om te investeren in werkgelegenheid gaandeweg duidelijk werd dat de campagne het oorspronkelijke doel oversteeg. 'De strijd voor vakantiewerk leidde tot een brede politieke discussie over de beperkte mogelijkheden van jongeren met een niet-blanke huidskleur. Dat is precies wat ik als organizer hoop dat er gebeurt. Het vakantiewerk was meer een aanleiding dan een doel. Het vakantiewerk houdt mensen om de tafel, maar uiteindelijk gaat onze analyse veel meer over de werking van machtsstructuren en het feit dat het gebrek aan banen voor jongeren het gevolg is van de kapitalistische marktwerking.' Om dit systeem te veranderen gelooft Gelbtuch dat een georganiseerde machtsbasis het allerbelangrijkst is: 'Wezenlijke politieke macht creëren bij jongeren uit de doelgroep die hun macht in alle fases inzetten.'

Creëren van een machtsbasis en leiderschapsontwikkeling

Veel deelnemers werden zich tijdens de processen zeer bewust van de systemische onrechtvaardigheid die aan hun probleem ten grondslag lag en realiseerden zich dat

georganiseerde acties sociale veranderingen in gang konden zetten (*collective efficacy*). Bovendien kregen ze het vertrouwen dat ze zelf bij konden dragen aan dergelijke acties (*self-efficacy*). De campagnes uit de drie casussen waren onderdeel van een *groter community organizing plan* - CTA van de Chelsea Collaborative, Youth Force van de Dorchester Bay Economic Development Corporation en , SEC is onderdeel van de Hyde Square Task Force - dat elk afzonderlijk probleem overstijgt. Uiteindelijk is het ultieme doel van al deze organisaties het creëren van een machtsbasis voor hun leden.

De campagnes boden stuk voor stuk leden uit de gemeenschap een middel en een structuur om collectieve acties te kunnen uitvoeren en er werden leiders geïdentificeerd en getraind. Leiderschapontwikkeling was een hoofddoel in alle drie de campagnes. Leiders van zelforganisaties volgden workshops en trainingen om kennis te verzamelen over meerdere onderwerpen en vaardigheden, waaronder het proces van wet- en regelgeving, de staatskas, politieke lobby, community mapping, seksuele intimidatie, pestgedrag, hypotheeklasten en executieverkoop, uitzettingsprocedures, film maken, werving, samenwerken, voorzitten bij vergaderingen, actieonderzoek, strategisch denken, tactieken, mediatraining en onderhandelen. Naast specifieke kennis en vaardigheden leerden ze over strategisch analyseren, actieplannen, deelnemen aan collectieve acties en het evalueren van resultaten; allemaal zaken die ook bij het ontwikkelen van leiderschap horen.

Bondgenoten en media onontbeerlijk bij beïnvloeding van de politiek

In de drie voorbeelden van community organizing lag de nadruk op de ontwikkeling van politiek bewustzijn over systemische onrechtvaardigheid, het belang en het rendement van politieke betrokkenheid en de noodzaak om een blijvende basis van politieke macht te creëren. Bij de ontwikkeling van de nodige politieke macht om weerstand te overwinnen is het vinden van bondgenoten een belangrijke stap. Uit de voorbeelden blijkt dat het uitermate belangrijk is om of individuele bondgenoten aan je te binden of je aan te sluiten bij formele coalities. CTA begon met het sluiten van allianties tussen huurders en huiseigenaren als een fundamenteel onderdeel van hun campagne. Ze zochten ook samenwerking met *pro deo* advocaten, lieten zich trainen door andere actiegroepen die ervaring hadden met het probleem, zoals City Life/Vida Urbana, en sloten zich uiteindelijk aan bij een gevestigd regionaal netwerk met meer dan zestig andere groepen om samen een wetswijziging in te dienen en de lobby te winnen voor de nieuwe huurwet. De campagne voor seksuele voorlichting wist een aantal machtige spelers achter zich te krijgen, zoals de burgemeester van Boston, een vooraanstaand lid van de gemeenteraad en de directeur van

de Gezondheidscommissie van Boston. Organisaties die zich aansloten waren onder andere Planned Parenthood, Mass United Against Teen Pregnancy, en een groot aantal LGBT-zelforganisaties. Youth Force sloot coalities van jeugdwerkers en jeugdgroepen. Zij wisten uiteindelijk een invloedrijke senator aan zich te binden die hun pleitbezorger werd in het parlement voor subsidiëring van banen voor jongeren in de zomermaanden.

Tot slot maakten de burgers uit de voorbeelden goed gebruik van de media. De meest spraakmakende voorbeelden daarvan zijn de voorlichtingsfilm die in het kader van de seksuele voorlichtingscampagne werd gemaakt en die nationaal (Anderson Cooper op CNN) en lokaal (Boston Globe, Boston Herald) werd uitgezonden, en de zeer strategisch ingezette persconferentie van de CTA, twee dagen voordat de wet zou worden besproken in het parlement.

Community organizers in een Nederlandse participatiemaatschappij

De analyse van de drie voorbeelden van politiserende community organizing in de VS belicht hoe organizers samen met bewoners effectief verschil kunnen maken bij concrete problemen in het leven. Voor het sociaal werk in Nederland kan politiserende community organizing een aanvulling of alternatief zijn voor de min of meer 'gedomesticeerde' vormen van opbouwwerk die we nu kennen. Dat vraagt allereerst van opbouwwerkers dat ze los komen van lokale politieke agenda's en zich engageren met hele concrete bekommernissen van bewoners. Denk hierbij aan werkloosheid; de lichamelijke en psychologische gevolgen van het leven in ongezonde en onveilige buurten; en de alledaagse, subtiele maar niettemin vernederende vormen van uitsluiting van kwalitatief goede voorzieningen op het vlak van onderwijs, gezondheidszorg en wonen.

Een belemmering voor deze blikverbreding is natuurlijk het 'wie betaalt, bepaalt'-mechanisme. Het professionele opbouwwerk in Nederland is voornamelijk gefinancierd door de lokale overheid en opereert binnen de kaders van lokaal sociaal beleid. In de Verenigde Staten wordt het merendeel van de community organizers daarentegen financieel gesteund door private en particuliere partijen (rijke particuliere sponsors, liefdadigheidsorganisaties, religieuze organisaties, zelforganisaties en soms bedrijven), iets wat zeer ongebruikelijk is in de sociale sector in Nederland. Maar het bestaande Nederlandse welzijnsbeleid staat onder druk, en biedt een opening voor meer politiserende, activistische vormen van opbouwwerk. De veelgeroemde transformatie van de traditionele verzorgingsstaat naar een 'participatiesamenleving' inspireert momenteel nogal wat beleidsmakers, onderzoekers (Gilthay Veth 2009), opleiders (Linders & Van der Putten, 2012), en denkers (De Boer & Van

der Lans 2011) tot een herdefiniëring van sociaal werk. Zij pleiten voor minder specialisaties in sociaal werk en een actievere betrokkenheid van vrijwilligers om medeburgers bij te staan in persoonlijke kwesties en het dagelijks leven in de wijk (De Boer en Van der Lans 2011; Scholte & Sprinkhuizen 2012).

De werkwijze van politiserende community organizers kan bijdragen aan het ondersteunen van burgers naar meer zelfregie. Zo is actieve samenwerking tussen professionals en burgers een van de hoekstenen in community organizing. De organizer handelt hierbij niet *uit naam van* de burger, maar werkt *samen* met de burger, waarbij hij of zij nooit iets zal doen wat burgers zelf kunnen doen zodat laatstgenoemden actief en onafhankelijk blijven. Het uitgangspunt is dat de deelnemers het recht, de urgentie en de capaciteit hebben om voor zichzelf op te komen, oftewel gebruikmaken van hun burgerkracht. De organizer helpt deze burgers met het ontwikkelen van de nodige capaciteiten om meer te bereiken in zaken die hen aangaan.

De Boer en Van der Lans (2011) lijken met hun pamflet 'Burgerkracht' feilloos de vinger te leggen op de perverse effecten van bureaucratie en provisieloga op de sociale dienstverlening in wijken en buurten. Zij laten diverse professionals, managers, bestuurders en ambtenaren in de sociale dienstverlening aan het woord die betogen dat veel organisaties de gevoeligheid missen om in te spelen op de werkelijke de vragen en noden van bewoners. De combinatie van mobilisatie, educatie en machtsontwikkeling, zo leren de voorbeelden uit de VS, kan burgers 'van onderop' tot meer kritische ontvangers van dienstverlening maken. Denk aan de tienermeiden in Jamaica Plain, die hun belang in kwalitatief goede seksuele voorlichting wisten om te zetten in een breed ingevoerd lesprogramma op de middelbare scholen in Boston.

Daarnaast zagen we in de analyse van de praktijkvoorbeelden hoe oorspronkelijke onmacht om iets aan de levenssituatie te veranderen kan worden omgebogen tot politieke macht en lokaal leiderschap, zoals de jongeren uit Dorchester die de politiek verantwoordelijken in Massachusetts bewogen tot de financiering van zomerbanen. Ook in Nederland spelen zulke sociale vraagstukken: waarom verliezen mensen hun baan verliezen, raken ze hun zorguitkeringen kwijt, en wordt hen de toegang tot betaalbare woningen ontzegd. Dit is de voedingbodem van het sluimerend ongenoegen dat bij nogal wat Nederlanders leeft en dat zich nu richt op migranten of dat uitmondt in anti-Europese sentimenten. Filosoof Peter Sloterdijk spreekt in dit verband over het zoeken naar de juiste 'woedebank' (Tegenlicht VPRO 2010).

Politieke educatie als waardevol instrument om betrokkenheid te vergroten

Politisierend opbouwwerk versterkt de weerbaarheid van kansarme sociale groepen door te werken aan hun relatie met 'de machthebbers', zoals we zagen in de voorbeelden van de immigranten op de huizenmarkt, tienermeisjes uit gezinnen met lage inkomens op openbare scholen, en de strijd om vakantiewerk voor niet-blanke jongeren uit achterstandswijken in de stad. De voorbeelden van community organizing in dit hoofdstuk suggereren overigens niet dat de overheid dan maar haar verantwoordelijkheden moet verzaken en slechts nog hoeft te zorgen voor het beschikbaar stellen van financiële middelen aan vrijwilligers uit de gemeenschap. Het is eerder zo dat het versterken van politieke weerbaarheid burgers leert hoe ze overheids- en particuliere organisaties kan bewegen tot het afleggen van *verantwoording*.

Dit roept bij sommigen mogelijk herinneringen op aan de enigzins in vergetelheid geraakte traditie van politiek vormingswerk. In hun evaluatie van verschillende burgerparticipatieprojecten vestigden Hurenkamp en Tonkens (2009) nog eens de aandacht op politieke educatie als een waardevol instrument om de betrokkenheid van burgers bij de lokale politiek te voeden en ondersteunen. In die lijn past ook het pleidooi van Geerlof (2010 in WRR 2012, p. 214) om wijkbudgetten onder regie van bewoners ('trusts') te brengen en dus voor een actievere rol van de gemeenschap in het aanspreken van en onderhandelen met de overheid over wat burgers nodig hebben.

Maar zelfs al worden we allemaal gelijk geboren, sommigen onder ons voelen zich meer geroepen, bevoorrecht en capabel dan anderen om de stem te verheffen over maatschappelijke kwesties. Interessant onderzoek van Howard & Lever (2011) laat bijvoorbeeld zien dat het opgroeien in verschillende tradities van politieke zeggenschap uiteindelijk ook de bereidheid tot het nemen van zeggenschap in sociale kwesties bepaalt - zij noemen dit de 'participatiehabitus'. Het nemen van initiatief bij het zelf aanpakken van concrete problemen in het eigen leven vraagt dus soms om wat aanmoediging en ondersteuning. Politiserend opbouwwerk is daar sensitief voor en kan een antwoord zijn op de terechte ongerustheid bij sommigen voor nieuwe vormen van segregatie en maatschappelijke ongelijkheid (zoals beschreven door Sprinkhuizen, Scholte, Penninx, Heineke & Van Doorn 2011; De Vries 2012) als professionals zich meer op de achtergrond van het sociale weefsel in de buurt gaan ophouden. Aandacht voor die verschillen in toerusting tot het nemen van zelfregie, is dus geen kwestie van cultuurpessimisme, zoals Van der Lans meent (2012), maar het alledaagse werk van politiserend opbouwwerk.

Over de auteurs

Jeroen Gradener is docent Community Development aan de Hogeschool van Amsterdam. Hij werkt momenteel aan zijn dissertatie over de professionele legitimiteit van opbouwwerkers. Van mei tot augustus 2012 woonde en werkte hij in Chelsea, Massachusetts, als vrijwilliger en veldonderzoeker naar het werk van community organizers.

Lee Staples is hoogleraar Macro Practice aan de Boston University School of Social Work. Hij is auteur van verschillende publicaties over community organizing zoals *Roots to power: A manual for grassroots organizing*. (Second Edition) Westport, CT: Praeger, 2004.

Noten

1. We maken hierbij onder meer gebruik van de volgende bronnen: Alinsky 1971; Bobo et al. 2001; Brueggemann 2002; Fisher 2005; Hardina 2002; Minkler 2005; Mondros & Staples 2008; Murphy & Cunningham 2003; Rubin & Rubin 2005; Staples 2004; Sen 2003; Weil 2004.

Literatuur

- Alinsky, S., *Rules for radicals: A practical primer for realistic radicals*. New York: Vintage Books, 1971
- Bobo, K., J. Kendall & S. Max, *Organizing for social change*. 3rd ed. Santa Ana, CA: Seven Locks Press, 2001
- Boer, N., de & J. Van der Lans, *Burgerkracht: De Toekomst van het Sociaal Werk in Nederland*. Den Haag: RMO, 2011
- Brueggemann, W. G., *The practice of macro social work* (2nd ed.). Belmont, CA: Brooks/Cole, 2002
- Chavez, M., 'Empowerment in practice'. *Networking Bulletin: Empowerment and Family Support*, 1(3), 25, 1990
- Delgado, M. & L.H. Staples, *Youth-Led Community Organizing: Theory and Action*. Oxford: Oxford University Press, 2008
- Fisher, R., 'History, context, and emerging issues for community practice'. In M. Weil (Ed.) *The Handbook of Community Practice* (p. 34-58). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2005
- Freire, P., *Pedagogy of the oppressed*. New York: Seabury Press, 1970
- Hardina, D., *Analytical skills for community organization practice*. New York: Columbia University Press, 2002

Geerlof, J., *De 60%-maatschappij. Einde aan de talentverspilling*, Amsterdam: Thoeis, 2011.

In: *WRR, Vertrouwen in Burgers*. Amsterdam: Amsterdam University Press, p. 214, 2012

Gilthay Veth, D., *De Projectencarroussel: Over de Effectiviteit van Zalmgedrag*. Den Haag: NCISI, 2009

Gradener, J., 'Towards discursive forms of accountability in community development practice?' *Paper for SOPINS Research Seminar November 29th 2010 at Utrecht University*, 2010.

Howard, J. & J. Lever, "New Governance Spaces': what generates a participatory disposition in different contexts?' *Voluntary Sector Review*, 2(1), p. 77-95, 2011

Lans, J., van der, *Verwijt aan Burgerkracht is Cultuurpessimisme*. www.socialevraagstukken.nl, 22 juni, 2012

Linders, L. & J. Van der Putten, *Voeg opleidingen Social Work wél samen*. www.socialevraagstukken.nl, 11 mei 2012

Minkler, M. (Ed.), *Community organizing and community building for health*. (2nd ed.). New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2005

Mondros, J. & Staples, L. (2008). Community organization. In T. Mizrahi & L. Davis (Eds.), *Encyclopedia of Social Work*, 20th ed. New York: Oxford University Press.

Murphy, P.W. & J.V. Cunningham, *Organizing for community controlled development: Renewing civil society*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2003

Pecukonis, E.V. & S. Wenocur, 'Perceptions of self and collective efficacy in community organization theory and practice'. *Journal of Community Practice*, (1/2), pp. 5-21, 1994

Piven, F.F. & R.A. Cloward, *Poor people's movements: Why they succeed, how they fail*. New York: Vintage Books, 1977

Rubin, H. J. & I.S. Rubin, *Community organizing and development*, 4th ed. Boston: Allyn and Bacon, 2005

Scholte, M. & A.S. Sprinkhuizen, A.S., 'In de basis: Over het opleiden van de nieuw sociaal werker'. *Sozio*, februari 2012.

Sprinkhuizen, A. S., M. Scholte, P. Penninx, D. Heineke, & L. van Doorn, 'Krachttermen: Over burgerkracht en de risico's van suggestieve retoriek'. *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*, juli 2011.

Staples, L.S., *Roots to power: A manual for grassroots organizing*. (Second Edition) Westport, CT: Praeger, 2004

Tegenlicht, *Waar is de Woede*. www.vpro.nl, 22 februari 2010.

Vries, S., de, *Burgerkracht is miskening sociaal werk*. www.socialevraagstukken.nl, 25 april 2012

Vries, S., de, *Eropaf... en dan? De Rol van het Maatschappelijk Werk in het Nieuwe Welzijn.*

Amsterdam: SWP, 2012

Weil. M. (Ed.), *The handbook of community practice.* Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2005